

Мар'яна Долинська

ЦВИНТАРІ ЛЬВОВА

Людина, на жаль, є смертною. Проблема, що діяти з покійним, залишається актуальною до сьогодні. Міста, що жили відповідно до правил маґдебургії, мали потужно укріплені середмістя (що у Львові так і називалося „місто в мурах“) і розлогі терени передмість та міських сіл. Для поховання доводилося користуватися щільно забудованою територією. Міські та передміські храми були оточені цвинтарями, де парафіяни ховали своїх небіжчиків. Зрозуміло, що кожна громада користувалася святинями і, відповідно, кладовищами свого віросповідання. Навколо всіх християнських храмів середмістя археологи виявили цвинтарі, в підземеллях споруджували крипти для заслужених громадян, найбільш заслужені та багаті будували каплиці біля сакральних споруд.

Археологічні дослідження поховань на цвинтарі біля шпиталю Святого Духа (сучасна пл. Івана Підкови) описала Оксана Денис. На фоні загальної картини пізньосередньовічного Львова цікавою є згадка від 1508 року про цвинтар біля катедрального римо-католицького костелу, описаний на підставі архівних документів Денисом Зубрицьким¹. В документі йшлося про те, що шляхтич на ім'я Ієронім Добростанський, будучи добре напідпитку, порушив спокій цвинтаря при кафедральному соборі непристойними піснями. Школярі міської школи звернули йому на це увагу, можливо, не дуже чемно, за що шляхтич убив одного з них. Археологічні рятувальні роботи, що здійснювалися напередодні 2012 року, підтвердили наявність поховань на чималій площі навколо костелу Успіння Пресвятої Діви Марії. Ще перед самим приєднанням Львова до Австрійської монархії в середмісті функціонували кладовища, практично, обабіч всіх християнських храмів, – вони фігурують в реєстрах ліктевих податків 60-х років XVIII ст.²

Певний сумнів викликає питання, чи було кладовище біля церкви Успіння Пресвятої Богородиці, принаймні станом на XVII ст. щільна забудова подвір'я кварталу біля церкви не залишала для нього фізичного місця, хоча сам детонат „цвинтар“ неодноразово вживається в тогочасних і дещо пізніших документах. Можливо, у XVIII–XIX ст. під цвинтарем розуміли тільки церковне подвір'я, як це впливає з контексту вживання слова. Тим більше, що про цвинтар при Волоській (Успенській) церкві не згадують шосові реєстри (щоправда,

якщо він був у подвір'ї кварталу, то міг не потрапити до цих документи). Інформація щодо цвинтаря при Успенській церкві переважно стосується нерухомості, а термін цвинтар повинен був допомогти в локалізації названих в документах об'єктів.

Найдавніша відстежена згадка датується 23 листопада 1504 року, коли було куплено від русина Лагоди будиночок для священика, розташований на руському цвинтарі і звільнений від податків³. 1611 року, 19 березня, Іван Красовський продав братству на потреби школи Мисцівську кам'яницю, яка теж стояла на руському цвинтарі⁴. В Хроніці міста Львова Д. Зубрицький згадує таке:

– 1686 р. після проведення інвентаризації у церкві, друкарні та іншого майна вирішено гроші тримати у балабанівській крамниці, яка виходила „сводомь“⁵ на цвинтар, а вікном на церкву (автор коментує: „це, мабуть, теперішня каса братства“);

– 1750 р. – незважаючи на ухвалу 1749 р., яка забороняла оренду будь-якого церковного дому духовними особами або членами маґістрату, священику Левиневському дозволили винайняти на три роки церковний будинок на цвинтарі;

– 1753 р. Левинського, котрий неправдо на цвинтарі мешкав, попросили випровадитися і тому розібрали сходи до його помешкання і знесли дах⁶.

Важко уявити, що всі названі будівлі стояли серед могил на діючому цвинтарі, мабуть, йдеться все-таки про церковне подвір'я; тільки епізод від 1697 р., про який Д. Зубрицький згадує в обох Хроніках, дозволяє припустити, що цвинтар як місце поховання існував ще наприкінці XVII ст. „Бачачи потребу святої церкви в розширенні цвинтаря, а особливо те, що відразу під вікнами церкви Св. Апостолів Петра і Павла⁷ здавна, відповідно до поділу, була запланована клоака Теофілевичівської кам'яниці, тому ми одностайними голосами нинішньої сесії постановляємо пильно про це старатися, щоб отримати частину [кам'яниці] й. м. пана Ляс-

¹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів: Центр Європи, 2002. – С. 122–123.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА УЛ). – Ф. 52, оп. 2, спр. 813, арк. 4–5, 10–11.

³ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали//Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2. – Львів, 1994. – С. 73, 133.

⁴ Капраль М. Актові матеріали до біографії Івана Красовського за 1574–1619 рр. // Україна в минулому. – Вип. 4. – Київ; Львів, – 1993. – С. 120–121.

⁵ „Сводь“ – слово вжите один раз, не виключено, що в значенні дверей, входу.

⁶ Львівська національна бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 4 (Баворовські). – спр. 213, 214.

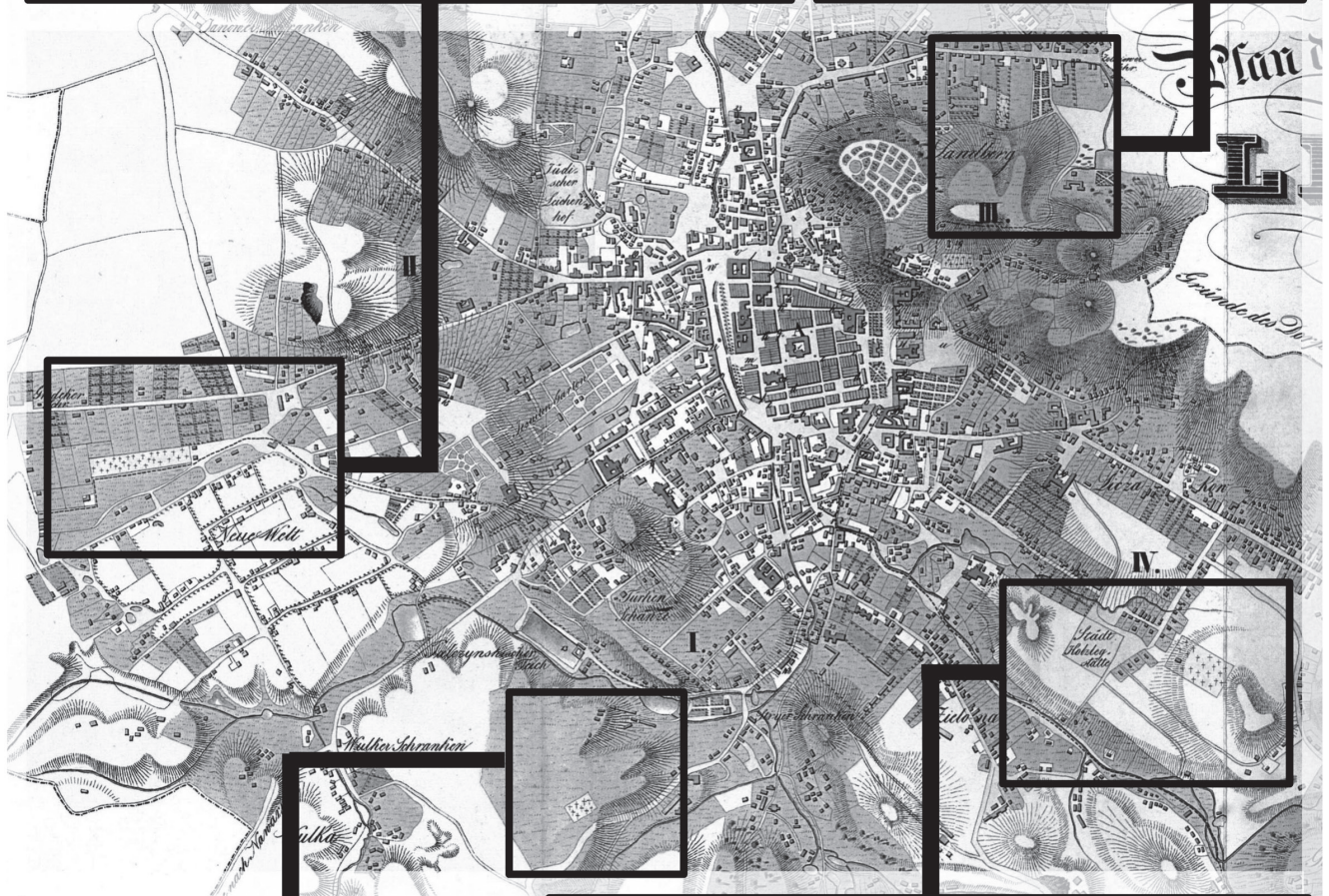
⁷ Автор має на увазі каплицю Трьох Святителів (Див: Ісаєвич Я. Д. Джерельні матеріали з історії українського мистецтва XVI–XVIII ст. в архіві Львівського Братства // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. – К., 1968. – С. 102).

1. Городецький цвинтар

2. Цвинтар Паперівка

3. Старий (нижній)
Стрийський цвинтар

4. Личаківський цвинтар

ковського як для примноження оздоби цвинтаря, так і особливо з тим, щоб усунути нечистоти, які шкодять хвалі Божої церкви⁸.

Тісна і щільна забудова простору середмістя, цвинтарі на його території, спосіб життя міщан не раз провокували спалахи епідемій, що забирали життя багатьох львів'ян. Бартолемей Зіморевич згадує про великі пошесті 1439 р., 1479 р. і 1480 р.⁹ Хвороби поширювалися у „місті в мурах“ і під час ворожих облог міста, коли вхід і вихід поза його межі був неможливий, вбитих і померлих від заразних хвороб обложені міщани були змушені ховати на терені „міста в мурах“, що в свою чергу провокувало поширення смертоносних інфекцій. В мирний час померлих від холери та чуми ховали якнайдалі від середмістя в запустілих передміських теренах, про чумні цвинтарі є чимало чуток, але наукове їх дослідження ще очікує на своїх авторів.

Згадки про цвинтарі фіксувалися і в неадміністративних урбанонімах, – правдоподібно, такі назви тривали довше, ніж існували самі цвинтарі. Наприклад, в заповіті від 6 травня 1628 р. львів'янина Гричконіса Білоцковського (Hruczkonis Biłockowski) зазначено, що [урядовці] увійшли у власний дім згаданого Білоцковського, що на Могилці розміщується і знаходиться (descenderunt, in domum praedicti Biłockowski propriam in Mogiłka sita et iacens)¹⁰. Зрозуміло, що Могилкою називався якийсь терен, на котрому перед тим, як почалася забудова, були поховання.

Така ситуація тривала до останньої третини XVIII ст., коли, з першим поділом Речі Посполитої, Львів відійшов до складу Австрійської монархії.

Однією з новацій австрійської влади була заборона використовувати цвинтарі при церквах і костелах. Для поховання виділили віддалені місця на передмістях. Проте впродовж ще певного часу – злам у XVIII–XIX ст. продовжували існувати та використовуватися деякі зі старих передміських цвинтарів.

Йосифінська метрика зафіксувала такий стан з некрополями на момент її складання в 1788 р.¹¹ Продовжувала стояти Богоявленська церква, оточена цвинтарем на стику сучасних вулиць Князя Романа, Івана Франка, Костя Левицького і Олександра Герцена: „Cerkiew z Smentarzem“¹². На території костелу Св. Лазаря (при вул. Миколи Коперніка) один з його городів розташувався на цвинтарі:

„Ogrod czwarty na smentarzu“¹³, що напевно засвідчує, що кладовище вже перестало функціонувати. Дуже цікаво подана інформація про кладовище обабіч церкви Параскеви П'ятниці: „Cirkiew SS Pietnic z swętozem bez pozytku“¹⁴, орфографія слова, близька до української вимови, свідчить про національну і конфесійну приналежність парафії, а зауваження щодо „невживання“, „некорисності“ дозволяє припускати, що і цей цвинтар на вказаний період переставав використовуватися. Існували цвинтарі при церкві Св. Варвари та кармелітському костелі Св. Мартина¹⁵. Біля церкви св. Миколая на цвинтарі вже були побудовані два домогосподарства та парафіяльний будинок „Probostwo S Mikołaja R G. na Sment[arzu]“¹⁶, отже цвинтар був закритим. Така ж доля спіткала і кладовище при костелі Марії Сніжної, оскільки воно було забудоване: „Domow kiłka na Smentarzu pod № 564¹⁷ iednym“¹⁸. Повну інформацію про цвинтар при колишньому монастирі театинців можна почерпнути з метричного запису: „Klasztor Exreformatow z kosciółem teraz PP miłosiernych z Smentarzem lipiami osadzonym ma □¹⁹ 285“²⁰, отже монастирське приміщення змінило конгрегаційну приналежність, а кладовище розташовувалося (як впливає з аналізу конскрипційної йосифінської та францисканської нумерації) на початку сучасної вулиці Замкової. Існував цвинтар церкви Благовіщення „Smentarz przy tey Cerkwi Błahowiszczennia“²¹, займаючи наріжну ділянку між сучасними вулицями Городоцькою та Модеста Менцинського.

Зазначені в Йосифінській метриці і цвинтарі, які були визначені тодішньою адміністрацією для поховання мешканців відповідно до зреалізованої австрійською владою адміністративно-територіальної реформи, – для кожного з новоутворених передмість було організоване своє кладовище, а мешканців середмістя мали ховати разом там, де і покійників 1 частини Галицького передмістя.

Йосифінська метрика між домогосподарствами двох різних власників фіксує „Smentarz w Polu do Sgo Marka ma Sążni 1464“²²; згадані будинки приблизно інтерполюються на сучасні адреси при вул. Івана Франка (вище від сучасного польського консульства) та вул. Паркова, 9. Враховуючи те, що відповідно до мапи Десфіля, ця територія була практично не забудованою, можна вважати, що цвинтар знаходився на терені пізнішого Стрийського парку.

¹³ Там само. – Арк. 16 зв., поз. 92.

¹⁴ Там само. – Спр. 4, арк. 25зв., поз. 323.

¹⁵ Там само. – Арк. 38зв., поз. 494; арк. 37зв., поз. 479.

¹⁶ Там само. – Арк. 58зв., , поз. 796, 798, 790.

¹⁷ Вказаний конскрипційний номер свідчить про наявність будівель на земельній ділянці; незабудованим парцелям такі номери не присвоювалися.

¹⁸ Там само. – Арк. 66зв., поз. 937.

¹⁹ значок квадрату означає, що площа парцелі виміряна в квадратних сажнях.

²⁰ Там само. – Арк. 68зв., поз. 959.

²¹ Там само. – Спр. 3, арк. 28, поз. 305.

²² Там само. – Спр. 2, арк. 90зв., поз. 1122.

⁸ Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства. – Львів, 2011. – С. 205.

⁹ Зіморевич Б. Потрійний Львів – Leopoldis triplex. – Львів: Центр Європи, 2002.... – С. 77, 81, 87.

¹⁰ ЦДІА УЛ. – Ф. 52, опис 2, спр. 340, арк. 52.

¹¹ Треба зауважити, що на момент складання Йосифінської метрики у Львові вже було здійснено адміністративно-територіальну реформу: передмістя були поділені на 4 частини, для кожної з яких передбачалося своє кладовище на периферії міської території.

¹² ЦДІА УЛ. – Ф. 19, оп. 12, спр. 2, арк. 87зв., поз. 1068.

Цвинтар належав до костелу Святого Марка, на місці якого сьогодні – корпус Лісотехнічного університету на розі вулиць Івана Франка та Ольги Кобилянської, отже розташовувався не біля самого костелу, хоча і неподалік, бо територія біля костелу на другу половину XVIII ст. була досить щільно забудованою. Оскільки костел був парафіяльним, то на цвинтарі ховали мешканців цієї парафії Галицького передмістя. Можливо саме тому, що цвинтар не був монастирським, нова влада призначила його для поховання мешканців 1-ої частини (Галицького) передмістя. Детальний картографічний аналіз дозволяє стверджувати, що кладовище було між сучасними вулицями Стрийською і Парковою від її початку і аж по територію сьогоднішнього ставка. Але цей цвинтар міщани чомусь не визнавали, так що на ньому ховали тільки бездомних, жебраків, нешлюбних дітей, і влада його закрила вже 1828 року. В 70-х роках XIX ст. для Галицького передмістя передбачили відкриття нового цвинтаря, для чого місто відкупило в приватних власників 5 незабудованих парцель. Детальний картографічний аналіз показує, що 4 з них розташовувалися навкруги сучасного монументу Слави, а ще один навпроти через тодішню Стрийську дорогу і паралельно до неї від повороту в південному напрямі. Цей некрополь також чомусь не сподобався мешканцям галицького середмістя і в 90-х роках того ж століття вже не використовувався. Поховань було здійснено небагато, переважна частина території не набула характеру некрополя. Ділянка, що прилягала до Стрийської дороги від півдня, була залучена до території Стрийського парку. На протилежній стороні дороги терен віддали під будівництво кадетської школи, а ті, з похованнями, вже в другій половині XX ст. були приєднані до Парку культури і відпочинку.

Станом на 1788 рік на 4-ому передмісті (Краківському, перед тим Старостинська юридика, пізніше – Жовківське передмістя) на підніжжі Високого замку стояв новопобудований монастир отців Василіянів, сучасна адреса якого б відповідала вулиці Замковій, 16²³. До нього прилягав цвинтар, котрий метрика називає новим: „Сmentarz nowy na □ sążni 1475 ⁵/₆“. Найпевніше, що саме він був збільшений і призначений для поховання передміщан цього передмістя, оскільки цвинтар, що звався Папарівкою (між сьогоднішніми залізничною станцією Підзамче і вул. Замковою) і – монастирський – територіально майже співпадають. Кладовище проіснувало до 1856 року.

Покійники 2-го (Краківського) передмістя повинні були віднайти свій останній прихисток на Городоцькому цвинтарі (між сучасним Привокзальним ринком і Палацом культури залізничників). В Йосифінській

метриці цвинтар названо новим і вказано місце його розташування: „Сmentarz nowy na tym Włoniu zawiera Sążni □ 2462“²⁴. У 80 роках XIX ст. цвинтар офіційно закрили, запропонувавши родинам небіжчиків перенести їхні тлінні останки на діючі кладовища, зокрема, на нововідкритий Яновський цвинтар.

Запис в Йосифінській метриці „Сmentarz Farny nowy pod górą mieyską zawiera w Sobie Sążni □ 1620“²⁵ показує, що для міщан середмістя і 4-го передмістя (Личаківського) відкрили новий цвинтар, що згодом став називатися Личаківським. Дуже скоро він став престижним. І австрійські чиновники, і нащадки польської шляхти, і інтелігенція прагнули саме тут ховати своїх рідних. Завдяки цьому на могилах з'являлися пам'ятники різця відомих львівських скульпторів Шимзера, Вітвера та інших, перетворюючи кладовище з місця останнього спочинку на музейну пам'ятку. Францисканська метрика, яку склали для Львова 1820 року, показує наскільки збільшилася площа некрополя – 9 домогосподарств, що належали в XIX ст. до Кампанівської вульки, були приєднані до його території²⁶. Така тенденція триває і до сьогодні: хоча Личаківський цвинтар має статус заповідника, найповажніші мешканці Львова мають честь бути похованими саме тут.

Дещо шокуючим для сучасника є ставлення до цвинтарів і поховань протягом, практично, усього часу існування міста. В часі реставраційних обстежень можна помітити у фундаментах будинків повторно використані надмогильні плити, наприклад, в одній з кам'яниць XIX ст. при вул. П. Грабовського закладено кам'яний блок, на котрому розрізнялися залишки епітафійного напису²⁷. З побіжного перегляду місць поховань видно, що переважна більшість з них забудована. Це стосується не тільки пізньосередньовічних цвинтарів „міста в мурах“, а й Городоцького, „старого“ Стрийського цвинтарів і Папарівки. На парній стороні вул. Паркової побудували привабливі житлові кам'яниці приблизно через півстоліття після закриття „старого“ Стрийського кладовища, коли пам'ять про поховання ще повинна була зберігатися в живих людей. При закритті Городоцького цвинтаря міська влада запропонувала родинам зайнятися перепохованням своїх покійників, проте деякі могили залишилися на місці, про що свідчать матеріали з початків будівництва будинку профспілок залізничників (ROKS) 1929 року, де йдеться про людські черепи і кістки, на які натрапляли при викопуванні фундаментів.

На щастя, ставлення до поховань змінилося протягом останньої чверті століття, і місто намагається з повагою ставитися до всіх поховань і зберігати всі цвинтарі.

²³ Там само. – Спр. 4, арк. 51зв., поз. 685.

²⁴ Там само. – Спр. 3, арк. 37зв, поз 393½.

²⁵ Там само. – Спр. 5, арк. 165, поз. 757.

²⁶ Там само. – Ф. 166, оп. 1, Спр.1126, арк. 41. поз. 387-396.

²⁷ З натурних обстежень К. Присяжного. ■